

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ТРАКИЙСКИ
СВЕТИЛИЩА ПО ДОЛИНАТА НА МЕСТА И ЗАПАДНИ
РОДОПИ**

Алексей Гоцев

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THRACIAN SANCTUARIES
ALONG THE VALLEY OF MESTA RIVER AND WESTERN
RHODOPES MOUNTAINS**

Alexey Gotzev

University Research Center for Ancient European and Eastern
Mediterranean Cultures South-West University “Neofit Rilski” Blagoevgrad,
Bulgaria

Source: THE BOUNDARIES OF CULTURAL STUDIES (ГРАНИЦИТЕ
НА КУЛТУРОЛОГИЯТА), pages 93-101

ISBN: 978-954-680-693-2

<http://www.satrae.swu.bg>

Университетско издателство „Неофит Рилски“
Neofit Rilski University Press

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ТРАКИЙСКИ СВЕТИЛИЩА ПО ДОЛИНАТА НА МЕСТА И ЗАПАДНИ РОДОПИ

*Алексей Гоцев
НАИМ при БАН, София*

Увод

За значението на култовите центрове на тракийските племена е написано много през последните 30 години. Тази проблематика трайно обзе вниманието на проучвателите от различни исторически дисциплини. Налице са и значими резултати, които схванати в своята цялост очертават и новото ниво на проблеми в тази област от историята на племената, обитавали нашите земи през края II и през цялото I хил. пр.н.е.

Географски обхват

Изборът на територия по поречието на Места и прилежащите планински територии на изток от нея, не е направен случайно. Река Места протича през регион, който е сравнително добре проучен в археологическо отношение. Важно е също така, че именно тук са регистрирани, а и частично проучени най-голям брой от тракийските култови центрове. Предложено и тяхното разделение на групи в зависимост от функционалната им характеристика (Гоцев 2003, 7-46, Gotzev 2010). Именно при проучванията в този район бе развита методиката на комплексните проучвания, които допринесоха да анализираме една богата изворова база и то през призмата на различни научни дисциплини.

Коритото на река Места и прилежащите му територии представлява една пъстра смесица между речни котловини, предпланински релеф и планински масиви с различни характеристики. Аз обръщам повече внимание на земите на изток от реката, т.е. Родопите поради няколко причини. Тук са проведени много археологически разкопки, теренни обхождания. Вероятно тук някъде е и мистичното светилище на Дионис, което търсим повече от 100 години, тук е бил (или са били) пътищата между Егея и нейната вековна цивилизация, която е осъществявала комуникациите със сърцевината на Древна Тракия. Родопите са гостоприемна планина, може би не така красиви като Рила и особено Пирин, но добра, удобна за живот, за преминаване.

По отношение на терминологията и използване на понятия като „тракийско светилище“, „култов център“, „свет о място“ и пр. се фиксират основно тракийските култови центрове от края на II и I хил. пр.н.е. Това е периодът, през който развитието на тракийските племена достига своите връхни точки. Съгласно археологическата периодизация това са в общи линии ранножелязната и късножелязната епохи.

Цел на настоящата работа е да се представят накратко постигнатите Резултати предимно посредством методите на археологическите проучвания и да се потърсят възможните перспективи за осъществяване на взаимодействие и с други научни дисциплини. Въпреки различната методика и специфичен инструментариум на всяка една една от тях съчетаването на постигнатите резултати е не само възможно, но и задължително. Само по този начин ще издигнем проблематиката на по-високо ниво и съответно комплексните изводи, базирани на коректен интердисциплинарен подход, ще имат повече тежест и значимост.

Естествено подобен комплексен подход към въпросите на отминалата действителност е възможно да се осъществи и по отношение на други нейни аспекти - погребални практики, селищни структури, производство и занаяти, търговски обмен и пр. Но относно избраната територия култовите центрове на траките от региона, функционирали през I хил. пр. н. е. са особено подходящи при опитите да видим, както перспективите, така и рисковете на едно цялостно интердисциплинарно изследване по отношение на тяхната същност, основни характеристики, приемственост и предаване на стойностна информация през вековете и през етносите. Частично сложността и на проблематиката и на комплексния подход са представени в литературата (Гоцев 2005, 63-64).

В развитието на “светите места”, дотолкова доколкото те отразяват аспекти на религиозното мислене на техните посетители се забелязват особености. Темповете на еволюция при култовите центрове носят своята специфика и са до известна степен автономни и отдалечени от водещите тенденции, базирани на икономическа, социална или политическа определеност. Повечето проучватели са склонни да приемат, че при прехода между бронзовата и желязната епоха в Средиземноморието и в Централна Европа се осъществяват мащабни религиозни реформи (Bouzek 1997, 34-38). Проявите на тази промяна в такъв огромен ареал са многообразни, свързани с процесите на нейното възприемане, утвърждаване и практикуване. В още по-голяма степен това мнение се потвърждава при анализ на археологическата ситуация свързана с култа. Обективната ограниченост, която неизбежно носи само по себе си всяко археологическо проучване, по-скоро отдалечава проучвателя от оформената, на базата на писмени сведения и други исторически извори, глобална картина на религиозното мислене от този период. С други думи съчетаването на историческата картина с достиженията на археологическата наука е най-трудно и дискуссионно именно в областта на религиозните представи.

Важно е да се отбележи, че водещите направления в тази религиозна реформа се свързват с появата и утвърждаването на двете начала, които изглеждат противоположни, но в много случаи се съчетават. Те се олицетворяват в гръцката митология от Дионис и Аполон - едни определено нови богове, които управляват не само природните явления, но и нещо, което е в човека (Bouzek 1997, 36). В по-общ план тази двойственост, която се

долавя и в други ареали на древния свят, с утвърждаване на хтоничното и соларното начало.

Именно те се съчетават и техни проявления се разкривяват при проучването на планинските и скални светилища в Древна Тракия. Изразяват се, както в съчетанието на природни дадености, така и в символични за тяхната същност предмети, изображения или заместители (Домарадски 2002, 59-65).

Състояние на изворовата база

От разглеждания район са известни повече от 20 археологически обекта, които могат да се определят като култови и да се отнесат към I хил.пр.н.е. С оглед целите на настоящата работа и в зависимост от качеството на информацията, която ни дават отделните паметници те се разделят на 3 основни групи. На първо място са тези обекти, които са били подложени на археологически проучвания - сондажно или цялостно. Събраната по този начин информация е достоверна, регистрираните ситуации и конструкции са датирани относително прецизно и могат да бъдат използвани при сравнителен анализ и съпоставка с подобни контексти и от други обекти в или извън региона.

Такива култови центрове от Западни Родопи са обектите при с. Бабяк, при с. Црънча, на връх Острец и в м. "Св. пророк Илия" до Велинград, в м. Долна Веселица в землището на с. Семчиново, при с. Дебращица в м. "Голям Косоман" (Гоцев 2008, 200-201 и пос.лит.).

Към втората група паметници спадат тези обекти, които са били обект на теренно проучване от археолози, без да се осъществяват разкопки. При тях имаме възможност да определим хронологическите параметри на обекта, времето, когато са се осъществявали култовите дейности тук. При тези паметници обаче твърде сериозно следва да се подходи към различните съоръжения и по-общо към видимите следи от човешка дейност, които обаче не могат да се определят хронологически. Това са каменни зидове, каменни струпвания, различните видове изсичания в скалите и пр. Тяхното отнасяне към определен период от време е хипотетично. Това е и най-голямата група от култови паметници от разглеждания регион и към нея спадат такива обекти като Кози камък, Каракая, Караташ, Цареви порти и пр. Като правило този тип паметници са силно пострадали от иманярска дейност, която е нарушила културните пластове и различните съоръжения.

Това е проблем, чието разрешение в по-общ план може да се ползват данните на точните науки и техните възможности да определят възрастта на изсичанията, например.

Третата група включва паметници, за които имаме основание да приемем условно, че са били култови центрове. Причините за тези съмнения са, или не достатъчната налична информация, или липсата на подемен материал, който да указва хронологията и характера на въпросния паметник или природен феномен. По своята природна характеристика,

местоположение, естествени географски дадености и изкуствено оформени конструкции, връзвания и изсичания в скалата те отговарят на критериите за определянето им като култов обект.

Възможното обяснение по отношение на този тип обекти е, че проучването не е било достатъчно прецизно и не е събрана съществува информация. От друга страна не трябва да се изключва априори и възможността определени ритуални действия да са протичали без да оставят следи, доловими с методите на археологическата наука на този етап от нейното развитие. Тук може като цяло да се постави и въпросът за т.н. „празни светилища”. Терминът, разбира се, не е точен. Фиксират природни забележителности, които с атрактивния си външен изглед и с други свои характеристики и сега привличат вниманието на хората. Такива природни феномени са скалния комплекс „Сватбата” при с. Осиково, Каялийски скали при с. Ковачевица, „Рибата” в подножието на Беслет (Марков 2007: 309, 330; Марков 2003: 75-77).

Въпросът е дали те могат да се включат пълноценно при опитите да се възстанови в пълен вид системата на тракийските свети места, или ще намерят място при тълкуването на природните и човешки кодове и послания, заложили вероятно в тях.

Историята на проучванията на тракийските култови центрове в Западни Родопи и по долината на Места е добре представена в научната литература (Домарадски и кол. 1999, Гоцев 2008, 198-204). Очертани са основните етапи, през които преминават изследванията в областта на тракийските култови практики. Акцентът при тези изследвания се поставя основно върху археологическите дейности, водещите направления на проучванията и постигнатите резултати, както и възможностите за интерпретации в областта на култовите практики.

Какви основни изводи можем да направим относно същността на археологическите проучвания - включвайки разкопки и теренни обхождания като еднакво важни елементи от археологическите дирения.

Ласкателна е мисълта, че през 2001 г. бе поставено началото на нов етап в проучванията на светилищата в Западни Родопи и прилежащите им територии съответно долините на Места и отчасти на Марица. Прилагайки нов подход в теренната работа, с предварителна подготовка, в която се включват активно студенти от ЮЗУ „Неофит Рилски” бяха постигнати резултати, които допринасят за бъдещо стратегическо планиране на проучванията в региона.

Осъществява се комплексен анализ, при който се привличат данни от етнографски проучвания в района, исторически писмени извори, фолклорни изследвания за магически, лечебни и пр. практики на населението, които са все още запазени и живи в народната памет (Спасова 2010). Особено внимание се обръща на топонимията в района на Места и Западни Родопи. С други думи генералният проблем поставен пред тази комплексна експедиция – разкриването на различни тракийски култови центрове и очертаване

тяхното присъствие и значимост в характеристиките на българската народна култура в региона, в самото си начало е поставен на културологично ниво.

Следващият етап естествено бе работата в терена, където основната цел е да се локализира и уточнят някои от характеристиките на тракийските култови центрове.

Тук е мястото да се споменат и двата основни типа тракийски светилища, които се срещат в територията на Древна Тракия, с техните особености и степен на проученост. От една страна това са скалните светилища, разпространени основно в планинските територии, които са основно обект на настоящата работа. Има и един друг тип култови обекти т.н. ямни светилища, които се свързват в повечето случаи с долините на големите реки - Места, Струма, Марица (Топкова 2010, 503, бел. 1 и пос.лит.). Проблемите, които поставят последния тип „свети места” са предмет на оживени дискусии и разисквания. Проведената в края на 2009 г. в София работна среща очерта водещи тенденции по отношение на този тип паметници и публикуването на резултатите от дискусията ще допринесе за по-пълното и точно определяне на тези комплекси в рамките на центрoвете за осъществяване на тракийските култови практики.

От разглежданата територия това са обектите при Копривлен (Вълчева 2002, 102-124) и при Елешница (Николов, Масларов, 1987), а от териториите на север от планината обектът при Белово (Нехризов, Гоцев 2006, Chankowski et al 2004-2005, 1228-1242)

Причините, данните които ни предоставят ямните светилища, да не са обект на анализ са тяхното все още несистемно проучване в региона и намаляване по този начин възможностите за интерпретация с оглед изводи на по-високо, културологично ниво.

За съжаление, до сега „полевата работа” не включваше провеждането на археологически разкопки, при които получените резултати са с възможности за обобщение на по-високо ниво. Този процес не бива да е кампаниен, следва да има дългосрочна програма за археологическите разкопки. Това естествено изисква привличането на значими ресурси - финансови, кадрови, технологични.

Ако в дадения случай приложим класическата триада предложена от Хегел - теза-антитеза-синтеза, то завършекът и обобщението на постигнатите резултати следва да са изводи на по-високо и то непременно културологично ниво. Пример в това отношение е наскоро публикувания дисертационен труд относно възможностите да се проследят далеч в миналото корените на някои аспекти на българската народна култура (Марков 2007).

Като едно от Необходимите задълбочаване на комплексните проучвания на всички нива в дейността на екипа в бъдеще, следва да се обърне особено внимание на някои от факторите, които допринасят за определяне облика на културата - в региона като цяло и през различни хронологически епохи. Като такива например, могат а се посочат наличните минерални извори по долината на Места - при Баня, Елешница, Добринище,

района на Гоце Делчев, а също така и в района на Горна Марица с. Варвара, гр. Белово и пр. (Домарадски 1993, 42-44). Тяхната роля и значение при оформянето на културния облик на населението, както за периода I хил.пр.н.е, така и до сега (или поне за периода преди индустриалната революция) предстои да се изяснява.

В същата посока могат да се разглеждат и металните находища от Западните Родопи. При тяхното проучване обаче се изисква подобрена методика на изследване и точно хронологическо определяне на периода на тяхната експлоатация. Първите опити да се очертае мястото и значението им при оформяне на тракийската селищна система са налице (Катинчарова 2005, 189 и пос. лит.).

В този случай привличането на всякакви странични данни като фолклорна информация, топонимия, геоложки проучвания и пр. са от съществено значение при формиране на комплексната стратегия на бъдещото проучване.

Заклучение и общи проблеми

За краткия период (с оглед хронологията на разглежданата проблематика) от десетина години през който се опитахме да работим съвместно с културологията, да преплитаме мнения и възгледи, да отстояваме и разбираме позиции е ясно, че този път в науката има перспективи. Съвместното сътрудничество, или комплексния подход, доказаха своята виталност. Примерът със светилището при Цареви порти до с. Ковачевица, когато бе локализирано тракийско светилище от I хил.пр.н.е. на базата на фолклорни и етнографски елементи категорично доказаха това.

В природо-географски аспект долината на р. Места и прилежащите ѝ територии могат да се разделят на няколко обособени региона. На територията на страната това са естествено Разложката и Гоцеделчевската котловини с техните специфични особености. Много интересен е и проблемът дали тези зони се различават и в културно-исторически аспект и дали археологическата картина припокрива и обосновава това разнообразие.

По отношение на Разложката котловина може да се направи следното наблюдение. Дори бегъл поглед върху културния облик сега на четирите градски центъра в долината поражда със специфичното излъчване на всеки един от тях. Без да съм специалист или да навлизам в подробности очевидни са езиковите, фолклорните, народо-психологическите и пр. особености на жителите на Разлог и Банско например. За съжаление тук системните археологически проучвания са в началото си и по този начин не можем да съпоставим археологическата картина със сегашния облик за да се направят съответните изводи. Предприетите преди повече от 20 години търсения в тази посока от покойния проф. Александър Фол за района на Банско не са публикувани. Теренните обхождания в Разложко са в действие и е възможно да се очертае облика на археологическите култури в този регион. Тук има един много важен аспект, който не е получил своето адекватно решение.

Става въпрос за откритите в Разложко каменни плочи, които се разглеждат като пряко свидетелство за влияние на Микенската цивилизация по нашите земи (Тончева 1984, 71-104). Въпреки възможностите, които дават за семантичен анализ на различно ниво, все още стои открит въпросът за археологическата им среда и причините за тяхната поява в Разложко.

В Гоцеделчевската котловина се очертава друг кръг от проблеми. Освен липсата на конкретни проучвания в терена, или забавяне на тяхното обнародване, тук сме изправени пред друг тип облик на културното развитие, който вероятно е общ за много исторически периоди. Това са характеристиките на тази територия да е свързваща между земите на север и юг и в същото време да е изходен пункт за овладяването на планинските територии, които я заобикалят - било като ресурси, като комуникации или като възможност за извършване на ритуални действия.

Много работа предстои по отношение на изясняване и проследяване на механизма на пренос на културна информация относно култовите паметници на тракийските племена през вековете за да се имплантира в българската народна култура. Ако разгледаме някои примери ще се уверим в сложността на проблема. Така например, светилището при с. Бабяк, който се оказва крупен тракийски религиозен център, бе напълно забравен от местното (предимно българо-мохамеданско) население. Чак започналите през 80-те години на XX век археологически разкопки извадиха данни за неговата същност и водещи характеристики. От друга страна, ситуацията на светилището в м. Скалето при с. Левуново, по долината на Струма, е коренно различна. Събраните от неговия проучвател М. Домарадски данни, сочат, че на него са се извършвали дейности в съвременността свързани с природни неблагоприятия. Нещо повече - самият олтар от античния култов център е бил място за жертвоприношение - т.н. курбан. Може би тук следва а се постави въпросът за ролята на християнството, или по-късно на исляма като световни религии, които със своята власт и авторитет прекъсват (или се опитват да прекъснат) връзките с древните култови практики и местата на тяхната реализация. Следва да се замислим за общностите, които остават в страни от глобалните процеси на възприемане на крупните религиозни доктрини като своеобразни преносители на някои същностни, общо индоевропейски стойности от древността до наши дни.

Използваната литература

Вълчева Д. Ямно светилище. В Божкова А., IT. Делев (ред.) Копривлен том 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев – Драма 1998 - 1999 г. София 2002, 102-123

Гоцев А. Проучване на тракийски култови центрове ОТ Г хил.пр.н.е. в Западни Родопи (по археологически данни) - В: Марков В., Гоцев А.,Янков

- А. Сакралното пространство в Древна Тракия, Университетско издателство, „Неофит Рилски”, Благоевград 2003, 7-46
- Гоцев А. Тракийски култови центрове. Проблеми на проучванията в Западни Родопи. Китов Г., Димитрова Д. (ред.) Земите на България — люлка на тракийската култура. II том, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, София 2005, 63-66
- Гоцев А. Проучвания на тракийските светилища в Западни Родопи. /в/ Ред. М. Тонкова, А. Гоцев „Тракийското светилище при Бабяк и неговата археологическа среда” София 2008, 194-235
- Домарадски М. и колектив, Паметници на тракийската култура по горното течение на река Места. Разкопки и проучвания, кн. XXVI, София 1999
- Домарадски М. Тракийските култови места (втората половина на II-II хилядолетие пр.Хр.) *Studia Archaeologica Supplementum II*. Сборник изследвания в чест на професор Атанас Милчев. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, София 2002, 57-85
- Домарадски М. Трако-гръцки търговски отношения. Емпорион Пистирос том I. ИК „Беллопринт”, Пазарджик 1993
- Катинчарова, Д. Находища на метални руди със следи от металургична дейност от късножелязната епоха в района на емпорион „Пистирос”. In *Земите на България - люлка на тракийската цивилизация II том*. Ред. Г. Китов, Д. Димитрова, София 2005, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 188-193
- Марков, В. Сакрално пространство от Западните Родопи и Пирин. - В: Марков В., Гоцев А., Янков А. Сакралното пространство в Древна Тракия, Университетско издателство „НеофитРилски”, Благоевград 2003, 64-88
- Марков, В. Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски, 2007
- Нехризов Г., Гоцев А. Ритуални ями от ранната елинистическа епоха в м. „Милчовец” при град Белово. В - *Поселищен живот в Тракия*. ГУ Международен симпозиум. 9-11 ноември 2005. Издателство „Я”. Ямбол 2006, 189-198
- Николов В., К. Масларов. Древни селища край Елешница. София Прес 1987
- Спасова Д. Древни магически практики в народната медицина от Югозападна България. Автореферат на Дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор”. София 2010
- Тончева Г. Монументални скулптурни паметници от къснобронзовата и ранножелязната епоха в България. *Thracia VI, Serdicae*, 1984, 71-03
- Bouzek J. *Greece, Amatiolia and Europe: Cultural interrelations during the Early Iron Age*. *Jonsered* 1997. *Studies in Mediterranean Archaeology vol. CXXII*
- Chankowski, V., Gotzev, A., Nehrizov, G. *Pistiros*. *BCH* 128-129 (2004-2005) 2. 1. *Etudes et Rapports*. 1225 -1253

Gotzev A. Thracian Cult Places in West Rhodopa Mountain I millenium B.C. in Candea I /ed./ The Thracian and their Neighbours in Antiquity. Studia in Honorem Valeriu Sirbu. Muzeul Brailei, Editura Istros. Braila 2010, 227-256

Tonkova M. On human sacrifice in Thrace (On Archaeological Evidence). in Candea Γ /ed./ The Thracian and their Neighbours in Antiquity. Studia in Honorem Valeriu Sirbu. Muzeul Brailei, Editura Istros. Braila 2010, 503-522.